

ШАПОВАЛОВА О. І.,
кандидат політичних наук,
Дипломатична академія України
при МЗС України

УДК 323.17

НОРМАТИВНА СИЛА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В СХІДНІЙ ЄВРОПІ

У статті аналізуються основні цілі, способи й результати застосування нормативної сили Європейського Союзу у Східній Європі та фактори, які впливають на його результативність. Доведено, що з ініціюванням Європейської політики сусідства нормативна сила перетворилася на головний інструмент політики ЄС у Східній Європі, але її ефективність не є достатньою для політичної трансформації даного простору.

Ключові слова: нормативна сила, стабілізація, Європейський Союз, Східна Європа.

Однією з найбільш важливих міжнародно-політичних інновацій у постбіполярний період є становлення Європейського Союзу в якості структурної основи системи міжнародних відносин в Європі і водночас самостійного актора у глобальній системі. Таке посилення статусних характеристик євроінтеграційного об'єднання стало поштовхом до розгорання активних наукових дебатів щодо визначення природи міжнародної суб'єктності ЄС та характеру його діяльності на міжнародній арені. За багатьма ознаками, і перш за все за формами та методами взаємодії із зовнішнім середовищем, Європейський Союз суттєво відрізняється від інших великих потуг сучасності. Це пояснюється не тільки відмінностями внутрішньої організації ЄС від національних держав, але й специфікою його політичної ідентичності, сутністю цілей, які він переслідує в глобальній і європейській системі, та особливостями зовнішнього позиціонування.

Для позначення унікальної ролі Євросоюзу в міжнародній системі британський дослідник Й. Меннерс запропонував термін «нормативна потуга» (normative power), покликаний продемонструвати,

що «ЄС не тільки побудований на нормативній основі, але, що найважливіше, схильний діяти у світовій політиці в нормативний спосіб». Поширення та утвердження власних норм і цінностей є найбільш вагомою місією ЄС у міжнародному середовищі¹. Ідея Й. Меннерса стала предметом подальших наукових досліджень як теоретичного, так і практичного спрямування. До цієї тематики зверталися у своїх публікаціях К. Сміт, Т. Дайєз, Х. Сьюрсен, Дж. Мітцен, М. Пейс, М. Тело, Л. Аггестам тощо. В ході дискусії теза про те, що ЄС за своєю природою є «нормативною потугою», була поставлена під сумнів. Натомість було висунуто гіпотезу, що, окрім звичайних військових чи економічних засобів впливу, Євросоюз наділений так званою «нормативною силою», яка не є універсальною, а істотним чином залежить від цілей, засобів і принципів міжнародної діяльності ЄС у кожному конкретному питанні². Запровадження концепції нормативної сили являє собою важливий прогрес у вивченні діяльності ЄС на міжнародній арені. По-перше, це дало змогу вийти за межі традиційної атрибутивної оцінки міжнародної ролі ЄС, заснованої на наявності в розпорядженні Союзу тих чи інших ресурсів, головним чином військових. А по-друге, дана концепція дозволила перенести фокус наукового аналізу з інституційних форм здійснення Євросоюзом впливу на зовнішнє оточення на їхній конкретний зміст. Виявлення механізмів застосування і факторів ефективності нормативної сили Європейського Союзу є однією з найбільш актуальних наукових проблем в рамках досліджень європейської інтеграції в останні роки.

Теоретичним підґрунтям концепції нормативної сили є, з одного боку, сформоване в межах неолібералізму розуміння сили як здатності впливати на поведінку акторів міжнародної системи та визначати результати взаємодій між ними³, а з іншого, засноване на положеннях соціального конструктивізму уявлення про «ідейну силу» (*ideational power*), тобто спроможність шляхом генерування певних ідей, норм, правил чи принципів вплинути на сприйняття міжнародних реалій іншим актором, а відповідно, і на його зовнішньополітичну мотивацію⁴. В даній статті під нормативною силою розуміється здатність здійснювати вплив на зовнішнє оточення і стимулювати бажані трансформації шляхом поширення власних норм і цінностей. Це визначення відрізняється від поширених у науковій літературі тим, що в ньому наголошується на інструментальному, а не на самостійному значенні проєкції норм і цінностей ЄС назовні (тобто поширення норм є не самоціллю, а засобом стимулювання бажаних трансформацій, що підтверджується практичними дослідженнями⁵). Також в ньому не акцентується конкретний спосіб застосування нормативної сили. Якщо в багатьох публікаціях з даної тематики підкреслюється непримусовий характер

використання нормативної сили⁶, то в даній статті не виключається її застосування в ієрархічний імперативний спосіб, хоча загалом її здійснення відбувається за допомогою «м'яких» засобів – стимулювання до проведення відповідних реформ, посилення співробітництва в економічній і культурній сферах та надання сприяння, в тому числі у вигляді фінансової допомоги⁷.

Потрібно зауважити, що в даній статті йдеться про увесь комплекс норм і правил ЄС, відомих як *acquis communautaire*, а не лише про універсальні цінності демократії, прав людини чи верховенства права, якими обмежуються деякі дослідження.

В останні роки геополітичний простір Східної Європи набуває дедалі більшої пріоритетності в комплексі Спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу. Стабілізація даного простору є першочерговою потребою ЄС для забезпечення його власної безпеки. В політичному плані Східна Європа є також об'єктом дипломатичних зусиль двох інших світових потуг – США та Росії. А відсутність цілісної організації даного простору, стійких інституційних рамок та безпечових механізмів робить його надзвичайно чутливим до змін як у зовнішній кон'юнктурі, так і у внутрішній динаміці. На даному етапі саме від стратегії Євросоюзу та від форм і змісту взаємовідносин, які запропонує ЄС державам Східної Європи, в першу чергу Україні, без перебільшення залежить вся геополітична ситуація в даному просторі⁸. Саме у Східній Європі відбувається наразі основне випробування здатності Євросоюзу здійснювати вплив на зовнішнє середовище за допомогою застосування власної нормативної сили й транспонування принципів своєї внутрішньої організації на інші країни⁹. Тому дослідження шляхів і наслідків використання нормативної сили ЄС у Східній Європі видається особливо актуальним з наукової та практичної точок зору.

Дана стаття присвячена вирішенню проблеми, яким чином Європейський Союз застосовує свою нормативну силу в Східній Європі й як це впливає на політичну ситуацію в даному просторі. Відповідно, завданнями даної статті є визначення джерел нормативної сили ЄС; аналіз основних цілей і способів застосування нормативної сили ЄС у Східній Європі; розкриття факторів, які впливають на ефективність застосування нормативної сили ЄС у Східній Європі; оцінка перспектив реалізації нормативної сили ЄС у Східній Європі в контексті становлення нових форматів взаємодії («Східного партнерства» та Угод про асоціацію).

Окрім теоретичних розробок проблематики нормативної сили ЄС, стаття спирається на ряд емпіричних досліджень політики ЄС у Східній Європі, Європейської політики сусідства, відносин Україна–ЄС та Росія–ЄС тощо. Особливе значення для формулювання положень, представлених у статті, мали роботи Х. Хауккала, Е. Тулметс, Р. Сак-

ва, Г. Сейсс, Д. Аверре, Н. Попеску тощо. Втім, слід зазначити, що проблематика нормативної сили ЄС у науковій літературі досліджується, як правило, у звуженій перспективі двосторонніх відносин ЄС з окремими країнами даного простору без врахування її важливого значення в пан'європейському масштабі для оформлення конфігурації зв'язків на континенті. Також існуючим публікаціям бракує бачення політичних наслідків застосування нормативної сили ЄС у Східній Європі. Дана стаття спрямована на усунення цих прогалин.

Як вже було зазначено, на початковому етапі дискусії джерелами нормативної сили ЄС вважалися принципи його внутрішньої організації та наявність в нього необхідних ресурсів для здійснення впливу на своє зовнішнє оточення на нормативному рівні. Сам факт становлення інтеграційного об'єднання держав на рівноправних засадах з надзвичайно високим рівнем соціально-економічного розвитку і унеможливленням військових конфліктів між його членами обумовлює вагомий аттрактивний потенціал ЄС по відношенню до інших країн. Згідно з твердженням Й. Меннерса, «найбільш важливим фактором, що визначає роль ЄС на міжнародній арені, є не те, що він робить чи говорить, а те, чим він є»¹⁰.

Окрім цього, важливими джерелами нормативної сили ЄС є особливості його власного позиціонування на міжнародній арені в якості «нормативної потуги»¹¹, що простежується як в риториці вищих посадових осіб євроінтеграційної спільноти, так і в офіційних програмних документах, а також специфічний характер і способи впливу на зовнішнє оточення. Завдяки своїй інтеграційній природі та інституційній організації ЄС володіє вагомими перевагами порівняно з традиційними державними потугами: по-перше, його вплив спрямований на імплементацію норм і цінностей, тому не є виключним і не перешкоджає налагодженню співробітництва з іншими центрами сили, а по-друге, результатом його впливу є входження об'єкта впливу на рівноправних засадах до ЄС і перетворення на суб'єкт впливу¹². Його діяльність на міжнародній арені спрямована головним чином на становлення комплексних механізмів співробітництва, які апіорі не становлять загрози для інших держав. Тому для ЄС не характерні відносини прямої конфронтації, що істотно поліпшує його комунікативні якості для партнерів. Ці переваги можуть обернутися обмеженнями, оскільки інші центри сили можуть використовувати механізми впливу й тиску, до яких не може вдатися ЄС, а інтегрування нових членів може розбалансувати його внутрішню будову.

Не заперечуючи привабливість європейського способу управління, потрібно зауважити, що аттрактивний потенціал ЄС сам по собі не генерує міжнародного впливу. Для цього потрібні, поперше, відповідні важелі, які б дозволяли цілеспря-

мовано конвертувати даний потенціал у здатність визначати поведінку інших акторів, по-друге, політична воля й цілісна стратегія задіяння таких важелів, і по-третє, визнання їхньої легітимності з боку інших держав. Головним таким важелем реалізації нормативної сили ЄС є розбудова асиметричних форматів відносин з окремими державами, в рамках яких відбувається проекція норм і цінностей ЄС без прямого примусу, але на основі механізмів заохочення, які базуються на легітимності ЄС як носія даних норм в очах цих держав¹³. Згадані механізми заохочення базуються на принципі обумовленості (conditionality), який є головним інструментом проекції нормативної сили ЄС і означає залежність рівня відносин між Євросоюзом та іншою державою від ступеня її наближення до норм і цінностей ЄС. В кожному конкретному випадку принцип обумовленості проявляється по-різному, але обов'язковими його компонентами є офіційне декларування порівняно чітких критеріїв прогресу держави-партнера на шляху запровадження «європейських стандартів», закріплення більш чи менш формалізованих зобов'язань держави-партнера до здійснення необхідних реформ та встановлення спеціальних механізмів контролю за цим процесом з боку Євросоюзу.

Розглянувши джерела нормативної сили ЄС, перейдемо до основних цілей і способів її використання у Східній Європі.

Потрібно визнати, що до останньої хвили розширення Східна Європа не становила пріоритет зовнішньої політики ЄС порівняно з Середземномор'ям чи Західними Балканами¹⁴. Відсутність тотальної війни й фактично мирний розпад СРСР, за винятком деяких локальних конфліктів, знизили загальний ступінь зацікавленості західних держав у політичних процесах, що проходили в цій частині Європейського континенту, і звідси сприяли зменшенню потреби у систематичному залученні до даних процесів, загальний напрямок яких довгий час залишався невизначеним. Замість цього практикувалося селективне співробітництво з окремих функціональних питань переважно безпекового та енергетичного характеру¹⁵. В цілому ЄС підтримував становлення незалежних держав з ефективним управлінням, але скоріше з міркувань власної безпеки, ніж виходячи з масштабної політично обґрунтованої стратегії.

Ілюстрацією цього слугує структура та зміст Угод про партнерство та співробітництво, укладених Євросоюзом з державами СНД в середині 90-х років. Встановлюючи загальний механізм політичного діалогу та співробітництва в ряді секторів, ці угоди практично не запроваджували принципу обумовленості у відносинах з даними країнами. Перспективи зближення з ЄС були прописані нечітко, а зобов'язання держав-партнерів із адаптації законодавства і запровадження європейських норм мали обмежений характер.

Принцип обумовленості був покладений в основу відносин ЄС з державами Східної Європи лише із запровадженням Європейської політики сусідства (ЄПС) і підписанням в її рамках двосторонніх Планів дій, в яких в загальних рисах були визначені основні компоненти даного принципу. ЄПС, так само як ініційований у 2008 році проєкт «Східного партнерства», ґрунтується на прийнятті сусідами цілей нормативної конвергенції з ЄС¹⁶, але, на відміну від процесу розширення, стимулом до цього є не перспектива повноправного членства, а більш селективні та обмежені форми залучення до окремих напрямків європейської інтеграції. Найбільш тісною формою зближення з ЄС для держав Східної Європи сьогодні є поглиблена зона вільної торгівлі, яка являє собою проміжний етап між звичайною зоною вільної торгівлі та інтеграцією до спільного ринку, оминаючи етап митного союзу¹⁷.

Цілі політики Європейського Союзу у Східній Європі можна сформулювати у вигляді тріади «безпека – стабілізація – європеїзація». Європейський Союз має безпосередній інтерес у стабілізації цього простору та у зниженні його конфліктного потенціалу. Також наявність спільного кордону, посилення взаємозалежності та анонсування рядом східноєвропейських країн намірів набутти в майбутньому членство в ЄС зумовлюють зростання зацікавленості Союзу в поступовій європеїзації даного простору, тобто впровадженні в ньому більшості норм та правил, які діють в Євросоюзі. Але цей інтерес не є настільки нагальним, щоб вимагати прямого включення держав цього простору до ЄС, на відміну від нових держав-членів з Центральної Європи чи балканських країн. До того ж держави-члени ЄС чітко заявляють про те, що розширення інтеграційної спільноти не може розглядатися як самоціль заради стабілізації зовнішнього оточення. Цим пояснюються особливості політики Євросоюзу в східному сусідстві – обмежене політичне залучення, здійснення впливу в кризових ситуаціях, але без абсолютизації власного впливу і без протиставлення його позиціям інших ключових гравців. Превалювання асиметричних двосторонніх відносин між ЄС та державами, що залучені до проєкту «Східного партнерства», означає подальшу централізацію даного простору навколо Євросоюзу і, що найголовніше, посилення безпосередньої ролі ЄС у внутрішньому реформуванні цих держав. Але при цьому ЄС прагне мінімізувати власні політичні й матеріальні витрати на стабілізацію Східної Європи.

Примітно, що стратегія, заснована на подібному нормативному зближенні, носить, як правило, середньо- чи довгостроковий характер¹⁸, оскільки внутрішнє реформування – це поступовий і тривалий процес. Але у випадку Східної Європи чутливість і залежність ЄС у деяких сферах, в першу чергу в енергетичній та міграційній сферах, на-

стільки високі, що вимагають негайних дій із стабілізації. Тому Європейський Союз змушений вдаватися до більш гнучких форм застосування нормативної сили, яскравим прикладом чого слугують «флагманські ініціативи» в рамках «Східного партнерства».

В науковій літературі висувуються різні погляди на природу факторів, які впливають на ефективність застосування нормативної сили ЄС у Східній Європі. Згідно з одним з них, результативність вдавання до позитивної чи негативної обумовленості головним чином пов'язана з національним контекстом та політичною волею третіх держав до співробітництва та впровадження внутрішніх реформ¹⁹. Більш комплексний підхід пропонують С. Лавенекс і Ф. Шиммельфеніг, дослідники концепції «зовнішнього управління» (external governance), яка безпосередньо пов'язана з концепцією нормативної сили і розкриває сам процес проєкції норм і цінностей ЄС за його межі. Вони стверджують, що ефективність цього процесу обумовлюється такими факторами, як ступінь інституціоналізації відносин між ЄС та державою, що є об'єктом цього процесу, домінування ЄС у порівнянні з іншими центрами впливу в даному просторі та внутрішньополітична організація держави-об'єкта²⁰. Це означає, що реалізація нормативної сили залежить, по-перше, від політичної готовності самого Євросоюзу використовувати її для здійснення впливу в міжнародному середовищі, по-друге, від інтенсивності конкуренції з іншими потугами у визначеному геополітичному просторі, й, по-третє, від політичної волі й об'єктивної спроможності держав, по відношенню до яких застосовується нормативна сила ЄС.

Відповідно до цього можна виділити три групи факторів, від яких залежить ефективність стратегії ЄС у Східній Європі, заснованої на принципах нормативної конвергенції: фактори, пов'язані зі структурою самих інструментів, на які покладається Євросоюз; фактори, пов'язані із сприйняттям політики ЄС в країнах Східної Європи; та фактори, пов'язані із геополітичною ситуацією у Східній Європі, позиціями інших провідних потуг та загальними тенденціями в даному просторі.

Серед факторів, пов'язаних зі структурою самих інструментів, на які покладається Євросоюз у своїй політиці в Східній Європі, найчастіше згадується відсутність найбільш дієвого стимулу до впровадження європейських стандартів, а саме перспективи членства в ЄС²¹, закріплення асиметричності у відносинах між ЄС та країнами Східної Європи внаслідок одностороннього встановлення Євросоюзом критеріїв і форм зближення для цих країн²² та, як наслідок, політична периферизація Східної Європи²³.

Дійсно, Європейський Союз відмовився від застосування по відношенню до країн Східної

Європи стратегії, використаної у випадку з новими державами-членами, яка полягала у забезпеченні внутрішньої стабілізації шляхом надання перспективи приєднання до ЄС, пропонуючи натомість більш селективні форми залучення до інтеграційних процесів. Для самого Євросоюзу це, з одного боку, означає більшу залежність від внутрішньої ситуації в країнах сусідства та їхньої готовності до здійснення відповідних реформ, але з іншого, дозволяє перевести основну увагу з політичного питання можливості вступу цих країн до ЄС як такого на питання поступового зближення в окремих функціональних сферах²⁴ і об'єктивної готовності цих країн до участі в процесах інтеграції. Адже нормативна сила ЄС у Східній Європі обумовлюється його монопольною здатністю визначати форму і зміст «європейськості», приналежності до європейської цивілізації²⁵, що дає ЄС безпрецедентні важелі впливу на внутрішню політику країн, зацікавлених у зближенні з ним.

Але найбільшим фактором, який істотно обмежує ефективність нормативної сили ЄС у Східній Європі, є сегментація її політичних та функціональних складових. Вузьке розуміння процесу європеїзації як проекції норм ЄС в функціональних секторах практично виключає зацікавлення політичного виміру нормативної сили ЄС, який, втім, є ключовим для стабілізації даного простору. Зближення з Євросоюзом для східноєвропейських країн є бажаним не тільки з огляду на економічні переваги, але в першу чергу на статусні та ідентифікаційні наслідки цього процесу²⁶. Тому відсутність у структурі діючих інструментів європеїзації вагомих політичних стимулів суттєво знижує здатність ЄС сприяти стабілізації Східної Європи шляхом використання своєї нормативної сили.

Цим також пояснюється дія факторів, пов'язаних із сприйняттям політики ЄС в країнах Східної Європи. Прийняття норм і правил ЄС вимагає від них значних адаптаційних витрат²⁷, доцільність яких не є очевидною без чітких політичних переваг, тому навіть за наявності загальнонаціонального консенсусу щодо необхідності інтеграції до ЄС процес упровадження європейських стандартів прогресує повільно й потребує більш інтенсивного залучення самого Євросоюзу. Подекуди це ускладнюється інструментальним використанням декларативної мети набуття членства в ЄС для зміцнення демократичної легітимності політичних режимів, що знаходяться при владі в окремих країнах²⁸.

Однак найважливіша група факторів стосується геополітичної ситуації в Східній Європі, в першу чергу в контексті політики Росії в даному просторі та її наслідків для реалізації нормативної сили ЄС, оскільки взаємозалежність з Росією, на переконання деяких дослідників, є ключовою змінною, яка детермінує дієвість «зовнішнього управління» ЄС в даному просторі²⁹.

З одного боку, процес європеїзації, як вже зазначалося, обмежений внутрішніми реформами у визначених країнах і тому не має прямих наслідків для їх міжнародного становища. Але з іншого боку, східноєвропейські країни, особливо ті, що прагнуть інтеграції до ЄС, схильні розглядати цей процес під геополітичним кутом зору в контексті приєднання до західної спільноти загалом, хоча ані ЄПС, ані «Східне партнерство» не несуть подібного значення. Звідси походить негативна оцінка проекту «Східного партнерства» російським керівництвом.

Витоки цієї ситуації коріняться у відмові Росії будувати свої відносини з ЄС на основі принципу обумовленості³⁰, що означає відмову від визнання легітимності авторитету ЄС як носія європейських цінностей³¹. Таким чином, можливість Європейського Союзу застосувати свою нормативну силу по відношенню до Росії обмежені, що накладає свій відбиток і на політику ЄС у Східній Європі.

ЄС дійсно спрямовує свій вплив не на витіснення Росії, але його методи та наслідки можуть суперечити російській політиці. Проекти в рамках Європейської політики сусідства – «Чорноморська синергія» та «Східне партнерство» – самі по собі не містять конфронтаційних елементів по відношенню до Росії, хоча той факт, що вони лобіюються здебільшого державами-новими членами, які мають суперечності у відносинах з Росією, зумовлює обережне ставлення до них з російського боку. Росія в свою чергу не має легітимних можливостей для відігривання аналогічної ролі. Її важелі впливу на внутрішні процеси в країнах «ближнього зарубіжжя» ґрунтуються на неформальних зв'язках між політичними елітами, участі у врегулюванні «заморожених» конфліктів, розміщенні власних військових баз та засобах економічного й енергетичного тиску. Попри те що у конкуренції за вплив на східноєвропейському просторі Росія виявляє більшу схильність інвестувати політичні й практичні ресурси, ніж ЄС³², згадані важелі не дають змоги ефективно сприяти підвищенню авторитету Росії, не забезпечують закріплення на структурному рівні її політичного домінування і в багатьох випадках не дозволяють уникнути загального дрейфу сусідніх держав у бік інших провідних центрів сили або ситуативного зближення з ними. Серед них ЄС об'єктивно становить найменшу загрозу позиціям Росії, оскільки, по-перше, не прагне поширити свою «експансію» на держави Східної Європи (принаймні на даному етапі)³³, по-друге, ставить за мету встановлення сталого кооперативного порядку у відносинах з Росією, а по-третє, пов'язаний з нею зв'язками тісної взаємозалежності. Тому Росія може допустити певний ступінь залучення ЄС у даний простір за умови, якщо це не призводитиме до послаблення власних позицій у ньому. Тому виклик з боку Росії не є екзистенціальним, він є похідним від загального політичного клімату між Росією та

ЄС, тому може бути пом'якшений у разі, якщо ЄС зможе виробити оптимальну стратегію взаємодії з Росією на політичному рівні³⁴.

Цікавим прикладом намагання Євросоюзу застосувати свою нормативну силу для продукування політичних наслідків є його поведінка в ході російсько-грузинської кризи серпня 2008 року та російсько-української кризи січня 2009 року. Для ЄС політичні наслідки цих криз є амбівалентними: з одного боку, зусилля європейської дипломатії вирішальним чином вплинули на їх припинення (принаймні у випадку з Грузією), а з іншої, це не означало якісних зрушень у політичній конфігурації східноєвропейського простору, що зробило очевидно обмеженість наявних важелів впливу ЄС на Росію (так само, як і на Грузію та Україну). Це продемонструвало, що вплив ЄС безпосередньо залежить від готовності інших акторів міжнародних відносин сприймати і слідувати його впливу.

Згадані кризи засвідчили, що найбільш важливою загрозою європейській безпеці є повномасштабний міждержавний конфлікт на периферії континенту між Росією та пострадянськими державами. Причому, на відміну від Балкан, тут вже не вдасться досягти примирення завдяки обмеженому військовому втручанням. Дипломатичні важелі впливу стають першочерговими для здійснення якісних трансформацій у Східній Європі, тому Європейський Союз за визначенням володіє більшим структуруючим потенціалом, ніж класичні військові союзи чи національні держави (НАТО і США). Але ЄС не може покладатися виключно на власну нормативну силу. Поширення норм і правил ЄС у Східній Європі ще не гарантує політичної нормалізації, тим більше якщо відбуватиметься в діючий наразі асиметричний спосіб без врахування геополітичних імперативів. Тому слушною видається теза Е. Тулметс про те, що «якщо ЄС буде відігравати тільки роль «встановлювача норм» без готовності адаптувати власну стратегію й позиціонування до поточних реалій, його аттрактивний потенціал втрапить своє значення»³⁵.

Євросоюз повинен спрямувати свою нормативну силу на стимулювання Росії та країн Східної Європи до політичної нормалізації відносин між ними, без якої нормативна конвергенція виглядає дуже проблематичною. Очевидно, нормативна сила ЄС більш ефективна у випадку тих країн Східної Європи, які прагнуть зближення з ним і готові до впровадження норм і цінностей ЄС, але її достатність для утримання цих країн від кроків, які можуть спровокувати посилення напруги у відносинах з Росією, не кажучи вже про стимулювання їх до нормалізації відносин з Росією, викликає сумніви. Механізми, які діють у відносинах між ЄС та Росією, розвиваються паралельно до механізмів взаємодії з країнами Східної Європи, при-

чому нормативний критерій виступає головною відмінністю між ними. Це призводить до політичного розмежування даних напрямків спільної зовнішньої політики ЄС і ускладнює вироблення ним цілісної стратегії пан'європейського масштабу, яка б сприяла поступовій консолідації континенту й уникненню його поляризації та фрагментації. Без подібної стратегії здатність ЄПС та «Східного партнерства» перетворити нормативну силу Євросоюзу як аттрактивного центру в дієвий важіль політичного впливу на регіональне оточення видається істотно обмеженою³⁶.

Розглянуті фактори зумовлюють подальші перспективи реалізації нормативної сили ЄС у Східній Європі. Фінансова криза виявила всю політичну та економічну слабкість східноєвропейських країн і потребу в збільшенні обсягу залучення Євросоюзу для стабілізації даного простору. Але зважаючи на перипетії його внутрішнього розвитку та прагнення мінімізувати власні витрати, ЄС перекладає відповідальність за цей процес на уряди країн Східної Європи, намагаючись закріпити в політичній та юридичній формі їхні зобов'язання з проведення необхідних реформ. В той же час в декількох важливих сферах, перш за все в енергетичній, ЄС має нагальний інтерес у розвитку співробітництва незалежно від ступеня їх європеїзації, насамперед це стосується України та її транзитного потенціалу. В цьому контексті перед ЄС постає дилема: або здійснювати односторонній тиск на Україну, вимагаючи від неї якомога швидшого впровадження норм ЄС, але беручи при цьому на себе пов'язані з цим витрати, або стимулювати нормалізацію українсько-російських відносин і в тристоронньому форматі проводити врегулювання спірних питань.

Треба підкреслити, що в умовах відсутності перспектив розширення НАТО і поки що пасивної політики США у Східній Європі «Східне партнерство» залишається головним каналом впливу західної спільноти в даному просторі. Але, будучи логічним продовженням Європейської політики сусідства, «Східне партнерство» в його нинішньому форматі не може вирішити ті політичні дилеми, які стоять перед ЄС у Східній Європі, передусім дилему вироблення цілісного формату, який би включав як Росію, так і східноєвропейські країни, і паралельно дозволяв розвивати диференційовані функціональні проекти з окремими учасниками. Здійснення зовнішнього впливу і забезпечення ресурсів для внутрішнього розвитку євроінтеграційного об'єднання вимагає мінімізації ефекту розмежування континенту за ознакою приналежності до Євросоюзу, деякого нівелювання існуючих меж та формування ефективних пан'європейських мереж у ряді сфер практичної співпраці.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки. З ініціюванням Європейської політики сусідства нормативна сила перетвори-

лася на основний важіль політики Європейського Союзу в Східній Європі, але її ефективність наразі є досить низькою. Це пояснюється, по-перше, обмеженістю інструментів, які застосовує ЄС в рамках діючих форматів відносин з країнами даного простору, по-друге, переважною функціональною спрямованістю цих інструментів без активізації політичного виміру нормативної сили ЄС, і по-третє, існуючим геополітичним контекстом, в якому зниження загальної політичної напруги між Росією та країнами Східної Європи є головною

передумовою для успішної реалізації нормативної сили Євросоюзу. Нові формати залучення ЄС до даного простору у вигляді «Східного партнерства» та Угод про асоціацію можуть за наявності політичної волі з боку ЄС суттєво посилити його позиції в даному просторі, але вони самі по собі не здатні розв'язати ключові геополітичні дилеми, які стоять перед ЄС в питанні політичної організації пан'європейського простору, і в їхній нинішній формі можуть призвести до поглиблення поляризації Європейського континенту.

ПОСИЛАННЯ

(Endnotes)

- ¹ Manners I. Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? // *Journal of Common Market Studies*. – 2002. – Vol. 40, No. 2. – P. 252.
- ² Lerch M., Schweltnus G. Normative by nature? The role of coherence in justifying the EU's external human rights policy // *Journal of European Public Policy*. – 2006. – Vol. 13, No. 2. – P. 318.
- ³ Капітоненко М.Г. «Сила» в основних парадигмах міжнародних відносин // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2005. – Вип. 56 (Частина II). – С. 16.
- ⁴ Guzzini S. The Concept of Power: a Constructivist Analysis // *Millennium: Journal of International Studies*. – 2005. – Vol. 33, No. 3. – P. 495-521.
- ⁵ Hettne B., Soderbaum F. Civilian power or imperialism? The EU as a global actor and the role of interregionalism // *European Foreign Affairs Review*. – Winter 2005. – Vol. 10, No. 4. – P. 541.
- ⁶ Sjursen H. What kind of power? // *Journal of European Public Policy*. – 2006. – Vol. 13, No. 2. – P. 172.
- ⁷ Tulmets E. Policy adaptation from enlargement to the neighbourhood policy: a way to improve the EU's external capabilities? // *Politique européenne*. – 2007/3. – No. 22. – P. 68-69.
- ⁸ Royer L. La Russie et la construction européenne // *Hérodote*. – 3e trimestre 2005. – No. 118. – P. 173.
- ⁹ Petithomme M. Quelle politique de voisinage pour l'Union européenne ? Entre injonctions sécuritaires et conditionnalité démocratique, la puissance normative européenne en question. // *Politique européenne*. – 2009/02. – n° 28. – P. 164.
- ¹⁰ Manners I. Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? // *Journal of Common Market Studies*. – 2002. – Vol. 40, No. 2. – P. 252.
- ¹¹ Diez Th. Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering 'Normative Power Europe' // *Millennium: Journal of International Studies*. – 2005. – Vol. 33, No. 3. – P. 614.
- ¹² Haukkala H. The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy // *Europe-Asia Studies*. – November 2008. – Vol. 60, No. 9. – P. 1608.
- ¹³ Haukkala H. The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy // *Europe-Asia Studies*. – November 2008. – Vol. 60, No. 9. – P. 1602-1603.
- ¹⁴ Facon I. Russie – Union européenne : l'enjeu du voisinage commun // *Annuaire française de relations internationales*. – 2006. – Volume VII. – P. 635.
- ¹⁵ Rumer E., Stent A. Russia and the West // *Survival*. – April-May 2009. – Vol. 51, No. 2. – P. 93.
- ¹⁶ Averre D. Russia and the European Union: Convergence or Divergence? // *European Security*. – June 2005. – Vol. 14, No. 2. – P. 177.
- ¹⁷ Шептицкий А. Углубленная зона свободной торговли с ЕС – шансы и вызовы для Украины // *Европа* (журнал Польского института международных дел). – 2008. – № 3 (28). – С. 112-113.
- ¹⁸ Tulmets E. Policy adaptation from enlargement to the neighbourhood policy: a way to improve the EU's external capabilities? // *Politique européenne*. – 2007/3. – No. 22. – P. 70.
- ¹⁹ Tulmets E. Policy adaptation from enlargement to the neighbourhood policy: a way to improve the EU's external capabilities? // *Politique européenne*. – 2007/3. – No. 22. – P. 63.
- ²⁰ Lavenex S., Schimmelfennig F. EU rules beyond borders: theorizing external governance in European politics // *Journal of European Public Policy*. – September 2009. – Vol. 16, No. 6. – P. 802-805.
- ²¹ Marchetti A. Consolidation in Times of Crisis: The European Neighbourhood Policy as Chance for Neighbours? // *European Political Economy Review*. – Summer 2007. – No. – P. 9-23 (11-12); Lippert B. The Neighbourhood Policy of the European Union // *Intereconomics*. – July-August 2007. – P. 183-184.
- ²² Wolczuk K. Implementation without Coordination: The Impact of EU Conditionality on Ukraine under the European Neighbourhood Policy // *Europe-Asia Studies*. – March 2009. – Vol. 61, No. 2. – P. 190.
- ²³ Petithomme M. Quelle politique de voisinage pour l'Union européenne ? Entre injonctions sécuritaires et conditionnalité démocratique, la puissance normative européenne en question. // *Politique européenne*. – 2009/02. – No 28. – P. 169.

- ²⁴ Sasse G. The European Neighbourhood Policy: Conditionality Revisited for the EU's Eastern Neighbours // *Europe-Asia Studies*. – 2008. – Vol. 60, No. 2. – P. 308.
- ²⁵ Haukkala H. The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy // *Europe-Asia Studies*. – November 2008. – Vol. 60, No. 9. – P. 1605-1606.
- ²⁶ Wolczuk K. Ukraine and its relations with the EU in the context of the European Neighbourhood Policy // *Ukraine: Quo Vadis?* (edited by Sabine Fischer) // *EU Institute for Security Studies Chaillot Papers*. – February 2008. – No. 108. – P. 106.
- ²⁷ Sasse G. The European Neighbourhood Policy: Conditionality Revisited for the EU's Eastern Neighbours // *Europe-Asia Studies*. – 2008. – Vol. 60, No. 2. – P. 303.
- ²⁸ Molchanov M.A. Ukraine and the European Union: a perennial neighbor? // *Journal of European Integration*. – 2004. – Vol. 26, No. 4. – P. 454.
- ²⁹ Dimitrova A., Dragneva R. Constraining external governance: interdependence with Russia and the CIS as limits to the EU's rule transfer in Ukraine // *Journal of European Public Policy*. – September 2009. – Vol. 16, No. 6. – P. 854.
- ³⁰ Sakwa R. 'New Cold War' or twenty years' crisis? Russia and international politics // *International Affairs*. – 2008. – Vol. 84, No. 2. – P. 243.
- ³¹ Haukkala H. The Russia Challenge to EU Normative Power: The Case of European Neighbourhood Policy // *The International Spectator*. – 2008. – Vol. 43, No. 2. – P. 42.
- ³² Flenley P. Russia and the EU: The Clash of new Neighbourhoods? // *Journal of Contemporary European Studies*. – August 2008. – Vol. 16, No. 2. – P. 192.
- ³³ Facon I. Russie – Union européenne : l'enjeu du voisinage commun // *Annuaire française de relations internationales*. – 2006. – Volume VII. – P. 634.
- ³⁴ Haukkala H. The Russia Challenge to EU Normative Power: The Case of European Neighbourhood Policy // *The International Spectator*. – 2008. – Vol. 43, No. 2. – P. 45.
- ³⁵ Tulmets E. Policy adaptation from enlargement to the neighbourhood policy: a way to improve the EU's external capabilities? // *Politique européenne*. – 2007/3. – No. 22. – P. 73.
- ³⁶ Averre D. Russia and the European Union: Convergence or Divergence? // *European Security*. – June 2005. – Vol. 14, No. 2. – P. 191-192.

Shapovalova A. I. The Normative Power of the European Union in Eastern Europe / Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

The article analyses principal aims, methods and results of application of the European Union's normative power in Eastern Europe and factors influencing its outcomes. It argues that with introduction of the European neighbourhood policy normative power turned into main instrument of the EU policy toward Eastern Europe but its efficiency is not sufficient for bringing about political transformation of this space.

Key words: normative power, stabilization, the European Union, Eastern Europe.

Шаповалова А. И. Нормативная сила Европейского Союза в Восточной Европе / Дипломатическая академия Украины при МИД Украины.

В статье анализируются основные цели, способы и результаты использования нормативной силы Европейского Союза в Восточной Европе и факторы, влияющие на его результативность. Доказано, что с инициированием Европейской политики соседства нормативная сила превратилась в главный инструмент политики ЕС в Восточной Европе, но ее эффективность не является достаточной для политической трансформации данного пространства.

Ключевые слова: нормативная сила, стабилизация, Европейский Союз, Восточная Европа.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2009

Прийнята до друку 05.10.2009